

UPASSIVE KONSTRUKTIONER

Af Richard Madsen (Aarhus Universitet)

1. Indledning

Udgangspunktet for nærværende undersøgelse er at funktionen af den grammatiske udtrykskategori diatese er at vise hvad slags semantisk rolle subjektet har ved transitive verber. Aktiv diatese signalerer at subjekt udtrykker en aktant med actor-rolle, passiv diatese signalerer at subjekt udtrykker undergoer.¹ Imidlertid er der afvigelser fra dette system. De mest velkendte afvigelser, kendte allerede i klassiske grammatikker, er de deponente verber som har passiv diatese, men aktiv semantik, dvs. deres subjekt udtrykker actor. Deponente verber findes også i dansk, fx *omgås*, *synes* (som synonym til *mene*).

Den "omvendte" afvigelse er de såkaldte uakkusative verber som har aktiv diatese, men passiv semantik, dvs. deres subjekt er undergoer (Burzio 1986, Abraham 2003). Eksempler på uakkusative verber er *suppen koger*, *bolden ruller*.

Deponente og uakkusative verber er leksikalske undtagelser idet det er det verbale leksems egenskab at være deponent eller uakkusativ. Men der findes også morfo-syntaktiske afvigelser fra den "normale" brug af diatese. Der er morfo-syntaktiske konstruktioner hvori den "normale" brug af diatese ophører. Sådanne konstruktioner kalder jeg upassiver fordi de har passiv semantik, men aktiv eller diatese-neutral morfo-syntaks. Disse konstruktioner er de uakkusative verbers morfo-syntaktiske pendanter. Man kan anse upassiver for at være "øer" i sprogsystemet hvor alle verber kan opføre sig uakkusativt.

Formålet med min undersøgelse er at klassificere de upassiver og at forsøge at forklare hvorfor de eksisterer. Der er flere typer upassiver, og de findes i en række sprog ud over dansk. Nogle af konstruktioner er velkendte, andre synes endnu ikke at være studeret særligt. Dansk foreviser flere slags upassiver, som alle bliver beskrevet i artiklen og perspektiveret i forhold til andre sprog.

¹ Betegnelserne actor og undergoer stammer fra Foley og Van Valin (1984) og er samlebetegnelser for hhv. agens o.l. samt patiens o.l. semantiske roller. Betegnelsen aktant henviser til de genstande der deltager i en situation som en grammatisk konstruktion afbilder.

Det skal bemærkes at jeg her arbejder med et udvidet subjektbegreb. Det er ikke kun et bestemt led i finitte sætninger som jeg betragter som subjekt, men også attributters kerneled.

2. Typologi af upassiver

Upassiver kan karakteriseres ud fra tre sæt kriterier: (i) indifferente vs. aktive, (ii) monomorfemiske vs. kompositionelle, og (iii) invariable vs. variable. De indifferente (eller diatese-neutrale) upassiver er dem hvor der slet ikke er mulighed for at angive diatese vha. et givet sprogs formbestand; de aktive er dem hvor det i princippet var muligt at markere passivitet eksplicit, men man gør det ikke. De monomorfemiske er dem hvor det til verbalstammen føjede grammatiske morfem alene gør konstruktionen upassiv; de kompositionelle er dem hvis upassivitet fremkommer gennem kombineringen af de i konstruktionen deltagende grammatiske morfemer, hvor de deltagende grammatiske morfemer ikke i sig selv eller i andre kombinationer markerer passiv diatese. Invariable er de upassiver som altid har passiv semantik, variable er de som - afhængig af kontekst - kan have både passiv og aktiv semantik.

De tre gange to kriterier er stort set logisk uafhængige af hinanden og kan kombineres med hinanden (se Tabel 1), dog må en indifferent monomorfemisk upassiv nødvendigvis være variabel, for ellers ville den "bare" være en regulær passiv. De variable upassiver kan man tillige underinddele på basis af hvilke mekanismer der styrer variabiliteten. Et yderligere træk ved de enkelte upassiver er om der findes en parallel konstruktion til dem med eksplicit passiv-diatese.

Tabel 1: Typer af upassiver

1. Indifferent, monomorfemisk, invariabel:	deverbale derivativer: <i>-(e)lig (forståelig)</i> , <i>-bar (bærbar)</i>
2. Indifferent, monomorfemisk, variabel:	ungarsk perfektparticip
3. Indifferent, kompositionel, invariabel:	ungarsk participium potentiale tysk gerundiv
4. Indifferent, kompositionel, variabel:	ungarsk participium futurum
5. Aktiv, monomorfemisk, invariabel:	?
6. Aktiv, monomorfemisk, variabel:	infinitiv
7. Aktiv, kompositionel, invariabel:	<i>blive</i> + perfektparticip
8. Aktiv, kompositionel, variabel:	<i>lade</i> + akkusativ + infinitiv

Gruppe 1 og 7 er kun medtaget for fuldstændighedens skyld. De er jo regulære passiver. Gruppe 5 har jeg ikke fundet eksempel på i nogen sprog, og det er vist heller ikke sandsynligt at sådanne konstruktioner findes, for i så fald ville det være svært at opretholde en diatesedistinktion. Gruppe 3 kunne man også betragte som regulær passiv, hvilket nogle fremstillinger gør (Kiefer et al. 2000), men det gør jeg ikke af grunde forklaret nedenfor i afsnit 2.2.

Det skal bemærkes at jeg i Tabel 1 kun har anført de variable konstruktioner der er variable med hensyn til transitive verber. Hvis man også medtog intransitive verber, ville der være flere konstruktioner at betragte som upassiver. Men de konstruktioner tager jeg ikke i betragtning fordi de alle (fx det danske perfektparticip og den ungarske resultativ konstruktion) fungerer på den måde at de har passiv funktion med transitive verber og aktiv funktion med intransitive verber.

I de følgende afsnit vil jeg beskrive upassiverne i gruppe 2-4, 6 og 8. Der er særlig fokus på gruppe 8 fordi den forekommer mig mest spændende, ikke mindst i en tværsproglig sammenhæng.

2.1 Upassiver, gruppe 2: ungarsk perfektparticip

Kernesubstantivet til et attributivt brugt ungarsk perfektparticip kan udtrykke både actor (2) og undergoer (1).

- (1) *az elüt-ött gyalogos*
 ART køre.ned-PP fodgænger
 'den nedkørte fodgænger'
- (2) *a gyalogos-t elüt-ött autós*
 ART fodgænger-AKK køre.ned-PP bilist
 'bilisten der har kørt en fodgænger/fodgængerens ned'

Muligheden for at bruge det i aktiv funktion synes at være en nyligt startet udvikling af perfektparticipet, som oprindeligt kun kunne bruges passivt. Om det fortolkes passivt eller aktivt, kommer an på både syntaktiske og pragmatiske faktorer. Hvis der er et objekt (som i (2)) eller et agentivt led (et led der svarer til det danske *af* + nominal) til participiet til stede, kan selvfølgelig kun den aktive fortolkning komme på tale. Men hvis der ikke er noget objekt eller agentivt led til stede, er fortolkningen afhængig af hvorvidt det underliggende verbum kan bruges intransitivt (-> aktiv fortolkning) eller ej (-> passiv fortolkning).

2.2 Upassiver, gruppe 3: ungarsk participium potentiale, tysk gerundiv

Kiefer et al. (2000) analyserer det ungarske participium potentiale som regulær passiv og ser dermed bort fra dets kompositionalitet. Men jeg mener ikke at det er en tilfredsstillende analyse fordi jeg mener det er indlysende at participium potentiale konstrueres af potentialis-morfemet og præsens participium-morfemet.

- (3) (a) *olvas-hat-ó írás,* (b) *olvas-hat-ja az írás-t,*
læse-POT-PRS.PTCP skrivelse læse-POT-3SG.BEST ART skrivelse-AKK
(a) 'læselig skrift' (b) 'han må gerne læse skrivelsen'
- (c) *az olvas-ó-k*
ART læse-PRS.PTCP-PL
(c) 'de læsende'

Dette er indlysende både ud fra formelle og semantiske træk. For det er de samme morfer der samlet udgør participium potentiales eksponent (se (3)(a)) som hhv. udgør potentialis-modus ((3)(b)) og præsens participiums eksponent ((3)(c)); og participium potentiale er et participium der udtrykker noget der kan eller gerne må gøres, dvs. det indeholder både funktionen af potentialis-modus og præsens participium. Det har selvfølgelig også et tredje betydningsselement, passivitet, som ingen af de andre morfemer har. Dette gør det til upassivt.

Det tyske gerundiv ligner det ungarske participium potentiale. Det udtrykkes ved en kombination af elementerne *zu* og *end* der hver for sig er eksponenter for hhv. finalitet (formål) og præsens participium. Det udtrykker noget der bør gøres eller vil blive gjort, hvorved det indeholder både finalitet og participielhed.

- (4) *ein ein-zu-setz-end-er Zug*
et ind-FIN-sætte-PRS.PTCP-M.SG.NOM tog
'et tog at indsætte'

Ud over disse to betydningselementer, der stammer fra bestanddelene i gerundivets eksponent, indeholder det også funktionen passivitet, som ingen af de to andre bestanddele i sig selv udtrykker.

2.3 Upassiver, gruppe 4: ungarsk futurum participium

Det ungarske futurum participium ligner både det ungarske participium potentiale og det tyske gerundiv for så vidt ingen af dets bestanddele, futurumsmorfemet og præsens participium-morfemet, selv udtrykker passivitet. Men det er forskelligt fra de to andre ordklasser idet det i visse tilfælde fortolkes som aktiv, i andre tilfælde som passiv.

- (5) *az elbocsát-and-ó személy*
ART fyre-FUT-PRS.PTCP person
'personen der skal fyres'

- (6) *A helyzet-et tisztáz-and-ó, megbeszélés-t folytat-t-ak*
ART situation-AKK afklare-FUT-PRS.PTCP diskussion-AKK fortsætte-PRT-3PL.UBEST
'For at afklare situationen fortsatte de med at diskutere.'

Fortolkningen afhænger af syntaksen. Futurum participium kan forekomme attributivt, prædikativt og som konverbum.² Brugt attributivt (som i (5)) og prædikativt fortolkes det som passiv, brugt som konverbum (som i (6)) fortolkes det som aktiv.

2.4 Upassiver, gruppe 6: Infinitiv

Infinitiven er upassiv i en række sprog. Dette kan fx i dansk, engelsk og tysk konstateres i konstruktioner hvor infinitiven bruges som en relativsætning: *der er intet at spise*. Grunden til at betragte infinitiven upassiv her og dermed at betragte *intet* som subjekt, er at hvis konstruktionen omformes til en finit relativsætning med *intet* som subjekt, bliver denne passiv: *der er intet der kan spises*.

Det interessante er at der er forskel på hvorvidt passiviteten kan markeres eksplicit. I dansk og tysk kan man ikke bruge passiv infinitiv: **der er intet at blive spist*, **es gibt nichts gegessen zu werden*. Men på engelsk er det muligt, dog ikke obligatorisk: *there's nothing to eat*, *there's nothing to be eaten*.

For infinitiven i aktiv form er det i første omgang den syntaktiske konstruktion der afgør om den bruges upassivt eller aktivt. I de fleste konstruktioner anvendes den regulært, i aktiv

² Konverber er non-finitte verbalformer der former non-finitte adverbelle ledsætninger, der fx udtrykker måde, tilstand, tid eller som det ungarske futurum participium hensigt.

funktion, men som relativsætning anvendes den i passiv funktion. I andre konstruktioner er det en anden komponents semantik der afgør om infinitiven i aktiv fungerer aktivt eller upassivt. Dette illustreres af de klassiske eksempler *she's eager to please* (aktiv) vs. *she's easy to please* (upassiv), hvor det er adjektivets betydning der er den afgørende faktor. Det er her interessant at bemærke at andre sprog, fx dansk, i tilsvarende konstruktioner ikke forlader sig på semantik alene, men markerer infinitivens funktion eksplicit. Dog ikke i form af infinitivens diatese, men i form af et eksternt element, en præposition: *hun er ivrig efter at behage* vs. *hun er let at behage*. Det er interessant at det her er den aktive funktion, som man ellers betragter som den umarkerede funktion, der bliver markeret eksplicit.

2.5 Upassiver, gruppe 8: *lade* + akkusativ med infinitiv

Betragtningen af denne konstruktion som upassiv (som i (7)) bygger på at *lade*'s objekt er infinitivens subjekt. Denne antagelse underbygges – ud over den traditionelle analyse af akkusativ med infinitiv-konstruktioner – af at den upassive *lade* + akkusativ + aktiv infinitiv har et alternativ med eksplicit passiv (som i (8)) og at man godt kan indsætte et agentivt led i den upassiv konstruktion (som i (9)).

- (7) *Forældre ... er ikke pligtige til at lade børnene undervise i folkeskolen.*
- (8) *En overgang tænkte jeg på at lade ham blive indkaldt til militæret.*
- (9) *Han lod sig lede af sine nærmeste åndsfrænder.*
- (10) *Hun lod sin mand vaske bilen.*

Lade + akkusativ + infinitiv kan selvfølgelig også forekomme med aktiv semantik (som (10)), derfor er denne konstruktion variabel mht. passivitet.

Der er flere ting der gør *lade* + akk + inf særlig interessant. En af de ting er at der er forskel på tæt beslægtede sprog som dansk, svensk, engelsk og tysk hvorvidt kognate konstruktioner kan bruges upassivt. På engelsk kan man ikke bruge *let+akk+inf* upassivt, der skal man bruge passiv infinitiv, illustreret ved en ordret oversættelse af (9): **he let himself lead by his soulmates*.

På dansk er det *muligt* at bruge passiv infinitiv i *lade+akk+inf*, men i langt de fleste tilfælde er konstruktionen brugt upassivt når den har passiv semantik. I et dansk korpus på ca. 7,5 millioner ord, der indeholder i alt ca. 3700 *lade+akk+inf*-konstruktioner, har jeg blot fun-

det otte eksempler med passiv infinitiv. Da 32 % af konstruktionerne er upassiv, betyder dette at eksplicit passiv kun bruges i ca. 0,67 % af konstruktionerne med passiv semantik.³

På tysk kan man kun bruge *lassen+akk+inf* upassivt. I et korpus på ca. 7,5 millioner har jeg ikke fundet et eneste eksempel på passiv infinitiv, og mine informanter har konsekvent afvist alle sætninger som jeg har konstrueret med passiv infinitiv i *lassen+akk+inf* (fx **So wird die Hoyer Railserv künftig ihre beiden Elloks im Opladener Ausbesserungswerk gewartet werden lassen*).

Man kan således opstille et kontinuum over sprog med henblik på muligheden for upassiv anvendelse (Tabel 2).

Tabel 2: Udstrækningen af *lade+akk+inf*'s upassivitet i forskellige sprog

Obligatorisk upassiv	Mulig upassiv	Obligatorisk passiv
tysk	dansk	engelsk

En udvidet undersøgelse skal afgøre hvor andre sprog er placeret i kontinuet. Dansk står tæt på tysk eftersom den eksplicitte passiv er brugt forsvindende sjældent, men svensk synes ifølge min foreløbige undersøgelse at stå tættere på engelsk.

Et spørgsmål som det er relevant at prøve at besvare i forbindelse med ovennævnte kontinuum, er i hvilken retning den sproglige udvikling går: fra obligatorisk passiv til obligatorisk upassiv, eller omvendt. Med andre ord, er det engelsk eller tysk der repræsenterer "utilstanden"?

En anden ting der gør *lade + akk + inf* særlig interessant, er et dansk internt fænomen. Som sagt er det muligt at formulere konstruktionen med passiv infinitiv, men det synes aldrig at være s-passiv, men altid *blive*-passiv.⁴ Det der er endnu mere interessant, er at *lade* synes at have så stærk en "aversion" mod s-formen at selv et medio-deponent verbum som *nøjes* ofte mister sit *-s*: *Her bliver KOM-projektet nødt til at lade sig nøje med et par generelle betragtninger. Nøjes* kan jo ellers ikke forekomme i aktiv form, kun i *lade*-konstruktionen. I otte (67 %) af de i alt 12 forekomster af *nøjes* i *lade+akk+inf* i mit korpus er det uden *-s*. I alle disse otte forekomster er *lade*'s objekt et refleksivpronomen. Kun i ét ud af de resterende fire tilfælde er objektet refleksivpronomen, i hvert fald formelt set: *Lad jer ikke nøjes med det, hvis der skal Windows 98 på maskinen*.

³ Procenttalene er baseret på en analyse af 200 tilfældigt udvalgte konstruktioner.

⁴ Dette er baseret på det ovennævnte korpus indeholdende otte passive infinitiver i *lade+akk+inf*. På svensk synes s-formen til gengæld at være ret almindelig: fx ... *medan det ektopiska syndromet och binjurebarkstumörer oftast ej låter sig påverkas av CRH injektionen*. (<http://www.invmed.gu.se/rcem/clinical/cushing.htm>)

Det er i denne forbindelse interessant at det overvejende flertal (86 %) af de upassiver forekomster af *lade*+akk+inf har et refleksivpronomen som *lade*'s objekt. Til gengæld er objektet kun i ét ud af de otte tilfælde med passiv infinitiv et refleksivpronomen. Dette tyder på at *lade*+akk+inf hovedsageligt bruges upassivt når *lade*'s subjekt og *lade*'s objekt henviser den samme aktant.

Lade+akk+inf's variabilitet mht. passivitet er både syntaktisk og pragmatisk styret. Hvis der er et eksplicit objekt til infinitiven (som i (10) ovenfor) eller et eksplicit agentivt led (som i (9) ovenfor), er den passive fortolkning den eneste mulighed. Men hvis ingen af disse elementer er til stede, og hvis verbet også godt kan bruges intransitivt, er det kun sammenhængen der kan afgøre om konstruktionen skal fortolkes som passiv eller aktiv. Fx er (7) tvetydig mht. om børnene skal undervise eller undervises. Den sidste, passive, fortolkning er nok mere sandsynlig, men den første er heller ikke helt virkelighedsfjern.

3. Konklusion

Det er påfaldende at upassiverne alle sammen er non-finitte konstruktioner. (*Lade* + akk + inf er ikke som helhed en non-finit konstruktion, men det er netop den non-finitte del der viser upassiv træk.) Derfor er det nærliggende at antage at upassivitet forårsages af non-finitthed. Det er blevet postuleret at sprog generelt viser færre distinktioner i non-finitte konstruktioner end i finitte konstruktioner (jf. fx 1761 og 1759 i The Language Universals Archive <http://ling.uni-konstanz.de/pages/proj/sprachbau.htm>). Så det er ikke underligt at diatese går den samme vej som person/numerus, tempus og modus, nemlig at den bliver undermarkeret i non-finitte konstruktioner.

Det er dog ejendommeligt at *lade* har en særstatus i den forstand at akkusativ + infinitiv-konstruktionen kun påtager sig upassiv karakter sammen med *lade*. Med ingen af de andre verber der kan styre den (sanseverberne og *bede*), er akk+inf upassiv. Ej heller er andre kausative konstruktioner (fx med *tvinge*) upassive. Dette fænomen har jeg endnu ikke nogen forklaring på.

4. Forkortelser

akk	akkusativ
art	artikel, bestemt
best	bestemt bøjning af ungarske verber
fin	final (hensigt)
fut	futurum
inf	infinitiv
m	maskulinum

nom	nominativ
pl	pluralis
pot	potentialis
pp	perfektum participium
prs	præsens
prt	præteritum
ptcp	participium
sg	singularis
ubest	ubestemt bøjning af ungarske verber

Litteratur

- Abraham, W. (2003) "Ergative diagnostics: *temptatio redux*" i *Linguistik online* 13, 1/03. www.linguistik-online.com/13_01/abraham.html.
- Burzio, L. (1986) *Italian Syntax: A government-binding approach*. Dordrecht: Reidel.
- Diderichsen, P. (1968) *Elementær dansk grammatik*. Copenhagen: Gyldendal.
- Eisenberg, Peter and Klosa, Anette (eds.) (1998) *Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. Mannheim: Dudenverlag.
- É. Kiss, K., Kiefer, F., Siptár, P. (1998) *Új magyar nyelvtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Foley, W.A. & Van Valin, R.D. Jr. (1984) *Functional Syntax and Universal Grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kenesei, I., Vago, R.M., Fenyvesi, A. (1998) *Hungarian*. London: Routledge.
- Kiefer, F. (ed.) (2000) *Strukturális magyar nyelvtan*, Vol. 3. *Morfológia*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kulikov, L. (1999) "Split causativity. Remarks on correlations between transitivity, aspect, and tense." In *Tense-Aspect, Transitivity and Causativity. Essays in honour of Vladimir Nedjalkov*, A. Werner & L. Kulikov (eds.). 21-42. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Kulikov, L. (2001) "Causatives" In *Language Typology and Language Universals*, M. Haspelmath, E. König, W. Oesterreicher, W. Raible. (eds.) 886-898. Berlin: Walter de Gruyter.
- Lehmann, Chr. (2003) "Cognitive roles, participant roles and syntactic functions". http://www.uni-erfurt.de/sprachwissenschaft/personal/lehmann/CL_Publ/Cognitive_syntactic_functions.pdf
- Mikkelsen, Kr. (1975) *Dansk ordføjningslære*. Copenhagen: Hans Reitzels Forlag.